

DIN NOU DESPRE DATAREA VALULUI DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ȘI NOTA TOPARHULUI GREC

(Partea a II-a)

În prima parte a articolului nostru¹ am susținut că valul a fost construit pentru a se împiedica eventualele pătrunderi spre sud ale bizantinilor din nordul Dobrogei. Cu alt prilej² am mai spus că prezența acestora în regiunile din apropierea gurilor Dunării este documentată, între altele, și de însemnările toparhului grec.

După o examinare atentă a însemnărilor am ajuns la concluzia că „barbarii” care tulburau ținutul toparhului erau bulgarii de la sfârșitul secolului al X-lea.

¹ Publicată în SCIV, 16, 1965, 1, p. 189–199.

² Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din Nota toparhului grec*, în *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1 222 și urm. Referindu-se la aceste însemnări, C. Cihodaru scrie că „ele îi servesc [lui Petre Diaconu] la datarea valului și invers, constatările arheologice făcute cu ocazia cercetării valului îi servesc la stabilirea anului când s-au scris fragmentele amintite” (*Precizări necesare...*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1 130). Prima parte a acestei afirmații constituie o învinuire gratuită, deoarece fragmentele, departe de a ne servi la datarea valului, le-am folosit să dovedim că „stăpânirea bizantină în jumătatea de nord a Dobrogei la sfârșitul secolului al X-lea este atestată și de mult discutata *Nota a toparhului grec*” (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1 222); a doua parte a afirmației lui C. Cihodaru este inexactă. În lucrarea noastră nu s-a încercat nicăieri să se stabilească data când s-au scris fragmentele prin dovezi rezultate din cercetarea valului; de altfel, un asemenea procedeu ar fi și inoperabil. Acestea, însă, nu sînt singurele cusururi ale articolului lui C. Cihodaru. După d-sa, noi am fi susținut „că valul de piatră a fost construit în 992” (*Precizări necesare...*, p. 1 123), deși în lucrarea noastră s-a susținut că valul a fost ridicat într-o perioadă de timp cuprinsă între anii 976 și circa 992 (Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1 229). Apoi, la p. 1126, C. Cihodaru afirmă că supușii toparhului „repară valurile și zidurile orașelor...”, cu toate că în *Nota toparhului* nicăieri nu este vorba de *repararea valurilor*. În altă parte scrie: „În lucrarea pe care o analizăm se face aluzie la posibilitatea unor acțiuni întreprinse de flota bizantină la gurile Dunării în sprijinul populației din partea de nord a Dobrogei” (p. 1 126) și că „autorul nu presupune că populația aceasta din nordul Dobrogei... ar fi rezistat atacurilor bulgare, avînd sprijinul flotei bizantine” (p. 1 132), ca să conchidă în felul următor: „E cazul să men-

C. Cihodaru, datînd evenimentele relatate în *Notă* la mijlocul secolului al XI-lea, opinează că „barbarii” despre care este vorba sînt pecenegii. De altfel, după părerea d-sale, identificarea pe care o propunem noi devine inoperabilă, de vreme ce „nu se pot concepe motivele pentru care ostașii lui Samuel ar fi distrus pe aliații lor firești din Dobrogea (români și bulgari — P.D.) în lupta împotriva Bizanțului”³. Apoi „Bul-

ționăm că în opera lui Leon Diaconul, pe care d-*sa* [P. Diaconu] a folosit-o, se arată unde era concentrată flota bizantină (s. n) și care era principalul scop urmărit de dînsa în anii 976—990 (*ibidem*). Dar noi n-am făcut niciodată afirmațiile și aluziile pe care ni le pune în seamă autorul ieșean. La locul indicat de C. Cihodaru este vorba de anul 972 și nu de 992, iar prezența flotei bizantine la Dunărea de jos în anul 972 este atestată chiar în opera lui Leon Diaconul (p. 155—156). Pe deasupra, atragem atenția că mențiunea acestui cronicar despre participarea triramelor grecești la diferite lupte din Marea Egee și Marea Mediterană (p. 170—174) nu-i conferă sub nici o formă lui C. Cihodaru dreptul să afirme că „în opera lui Leon Diaconul... se arată unde era concentrată (s. n.) flota bizantină... în anii 976—990”.

Ceea ce ni se pare și mai semnificativ este faptul că C. Cihodaru, la propriile greșeli, mai adaugă și altele pe care le comite ori de cîte ori își asumă libertatea să corecteze „și unele date oferite de articolul lui P. Diaconu” (p. 1132). Să vedem însă care sînt acele date și cum le corectează cercetătorul ieșean. 1) După părerea d-sale „nu există nici o siguranță în afirmația că încă din anul 976 stăpînirea lui Samuel și a fraților săi s-a întins în regiunile dobrogene. Șisman a murit prin 977—978 și numai după această dată puterea a trecut la fiii săi”. Prin urmare, „afirmația lui Cedrenos că bulgarii au recunoscut autoritatea comitopolilor după moartea împăratului Ioan Tzimiskes nu trebuie luată din punct de vedere cronologic drept absolută” (p. 1132—1133); în consecință, C. Cihodaru, atunci cînd se referă la anul 976, îl înlocuiește aproape totdeauna cu anul 978. Dar tatăl comitopolilor s-a numit Nikola (Cedren, II, 434/2), iar nu Șisman. Se știe că numele de Șisman a fost atribuit lui Nikola de către unii istorici, care s-au bîzuit pe un document dovedit cu multă vreme în urmă a fi un fals (vezi V. N. Zlatarski, *История на българската държава през средните векове*, I, 2, Sofia, 1927, p. 938—939, nota 1; tot aici vezi și restul bibliografiei). Nikola, tatăl comitopolilor, n-a domnit niciodată. El fiind încă în viață, fiii săi se răzvrătesc împotriva țaratului de la Preslav și reușesc să înființeze o formație statală în Bulgaria apuseană. Aceasta s-a întîmplat în anul 969 (vezi, Cedren, II, 374; Zonaras, *Epitome historiarum*, IV, 75). Așadar, moartea lui Nikola în anul 978 nu are nici o legătură cu izgonirea bizantinilor în 976 din Bulgaria de nord-est. În consecință, mărturia lui Cedren trebuie luată ca atare. 2) Plecînd de la faptul că Bardas Skleros, după lupta de la Pankalia din anul 979, fuge și stă închis într-o închisoare arabă timp de șapte ani și că în 986 el scapă, ca apoi să participe în 987 la răscoala lui Bardas Phokas, C. Cihodaru scrie: „Prin urmare, anul 986 nu este anul înfrîngerii răscoalei lui Bardas Skleros” (p. 1133). O răscoală nu încetează însă o dată cu dispariția, într-un fel sau altul, a conducătorului ei. Răscoala lui Bardas Skleros nu a fost înăbușită la 979, la Pankalia, o dată cu fuga acestuia, ci în anul 986, cu puțin înainte de începerea campaniei împotriva bulgarilor, fapt care reiese cit se poate de limpede din izvoarele bizantine. În Leon Diaconul, la p. 171, se susține că, „după ce a fost împrăștiată banda războinică a conjuraților lui Bardas Skleros, împăratul Vasile s-a grăbit [să pornească] împotriva mișilor (bulgarilor)”. Același lucru îl mai spun Cedren, II, p. 436, și Zonaras, IV, p. 111. Cum expediția lui Vasile al II-lea împotriva bulgarilor a avut loc în vara anului 986, înseamnă că operația distrugerii răsculaților nu putea avea loc mai înainte de începutul aceluiași an. Deci răscoala lui Bardas Skleros a fost înăbușită în anul 986. 3) C. Cihodaru, referindu-se la afirmația noastră că „ofensiva bulgară din anul 995 nu a crușat nici Dobrogea de nord” susține că, admitîndu-se o atare acțiune, ar însemna să credem că Samuel și-a dispersat forțele inutil și neinteligent, pierzîndu-și vremea într-o întreprindere zadarnică (p. 1133). Obiecția cercetătorului ieșean nu are nici o bază; noi nu am afirmat nicăieri că *ofensiva din Dobrogea* din anul 995 ar fi fost înăbușită de trupele lui Samuel. 4) C. Cihodaru scrie mai departe: „O altă afirmație nesprîjinită de nici o dovadă este aceea că în anul 1001 Silistra a fost cucerită de o oștire bizantină, avînd baza de plecare în Dobrogea de nord, adică tocmai din părțile unde partizanii lui Samuel mai stăpîneau pînă atunci Preslavul Mic”. Dat fiind că Preslavul Mic nu se afla la gurile Dunării, nici această obiecție nu poate fi luată în considerare.

³ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1133.

garii din partea de apus a țării nu puteau și nici nu aveau nici (sic) un interes să atace pe bulgarii din Dobrogea și nici pe români, cu care au colaborat...împotriva dominației bizantine”⁴.

Oare, ne întrebăm, acest mod de a privi lucrurile, transformat într-un adevărat laitmotiv al lucrării⁵, nu poate fi aplicat și în cazul în care „barbarii” ar fi fost pecenegii? De ce aceștia, „în teribila înfruntare cu oștile bizantine”⁶ la mijlocul secolului al XI-lea, ar mai fi avut nevoie să-și facă niște dușmani din oameni ca supușii toparhului, care „nu erau greci” și, pe deasupra, „disprețuiau orînduielele grecești”⁷.

Procedeele argumentării selective⁸, după ce ocolește cu grijă motivele care au generat tulburările din Dobrogea de la sfîrșitul secolului al X-lea, urmărește să ne convingă, după cum se vede, că în epoca feudală timpurie sînt excluse luptele din sînul uneia și aceleiași populații. O atare convingere, născută prin ea însăși, putea fi risipită dacă autorul cerceta cu luare-aminte fie numai și relatările toparhului. Acesta, la un moment dat, ne spune: „...căci pe barbari nici față de *cei mai apropiați lor* nu-i reținea vre-o cruțare...”⁹. Deci barbarii, oricare ar fi fost ei, erau măcinați de lupte interne. De la sine înțeles că, necruțători față de *cei mai apropiați lor*, ei nu puteau fi mai puțin necruțători față de supușii toparhului — români, bulgari și pecenegi¹⁰.

După părerea lui C. Cihodaru, identificarea „barbarilor” cu bulgarii n-ar trebui să fie luată în seamă și pentru motivul că *știrile bizantine*

⁴ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

⁵ *Ibidem*, p. 1125, 1126, 1131 și 1133.

⁶ C. Cihodaru, *Observații critice asupra Însemnărilor „toparhului bizantin”*, în *SCȘ Iași*, XII, 1961, 2, p. 260 și 271.

⁷ Această obiecție am mai ridicat-o și altădată (vezi *Studii*, 2, 1963, p. 501), dar cercetătorul ieșean a evitat să o ia în seamă.

⁸ Pentru a ilustra și mai bine caracterul unilateral al argumentării lui C. Cihodaru, cităm următoarele: „Dacă adoptăm anul 992 ca dată a fragmentelor, înseamnă că Ioan Tzimiskes, după ce a cucerit Bulgaria răsăriteană și a stabilit un catepan bizantin la Dorostolon, a subminat autoritatea și puterea acestuia, lăsînd comitelui Șisman (sic), devenit să zicem, vasal al său cu stăpînire în părțile Ohridei, ca feude, cîteva orașe dobrogene. Fiii lui Șisman (ci-tește Nikola—P.D.) au început să distrugă aceste orașe, deși nici locuitorii lor nu iubeau, ca și dînșii, pe greci” (*Precizări necesare...*, p. 1132).

Este lesne de înțeles că judecata lui C. Cihodaru se întemeiază pe elemente specioase. Spre a dovedi aceasta n-avem decît să admitem pentru o clipă că „barbarii” din *Notă* sînt pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea și să aplicăm situației date raționamentul cercetătorului ieșean. De aici ar rezulta că unul dintre împărații bizantini, lăsînd pecenegilor cîteva orașe din Dobrogea, a subminat autoritatea katepanului de Dorostolon. După aceea pecenegii au început să distrugă orașele, „deși nici locuitorii lor nu iubeau, ca și dînșii, pe greci”. Și iată cum raționamentul lui C. Cihodaru, așa cum este alcătuit, se poate întoarce și împotriva tezelor d-sale.

⁹ Leon Diaconul, p. 501.

¹⁰ Oprindu-se asupra afirmației noastre potrivit căreia susținem că supușii toparhului se asemănau în obiceiuri cu locuitorii de la nord de Dunăre, cercetătorul ieșean ne atrage atenția că ei se asemănau prin obiceiuri cu stăpînitorul de la nord de Dunăre și nu cu supușii acestuia (p. 1134, nota 3). Dar iată ce spune toparhul: *ἡθευ τε τοῖς ἐκεί τὰ παρὰ σπῶν αὐτῶν οὐκ ἀποδιδέροντες* („nedeosebindu-se în ceea ce privește ale lor de obiceiurile de acolo”) (Leon Diaconul, p. 503). Este vorba deci de o comparație între obiceiurile supușilor toparhului și obiceiurile de acolo, adică ale acelor care locuiesc acolo.

nu amintesc acum de nici o întreprindere bulgară în Dobrogea. „Este exclus ca un asemenea război în care se distrugeau zeci și sute de așezări omenești să nu fi reținut atenția scriitorilor bizantini”, într-o vreme în care „izvoarele bizantine înregistrează toate expedițiile întreprinse pe o rază mai întinsă de oștile lui Samuel...”¹¹.

Dar izvoarele bizantine nu consemnează nici măcar toate întreprinderile războinice ale lui Vasile al II-lea¹². În cazul acesta cum se poate pretinde acelorasi izvoare să înregistreze, în schimb, toate expedițiile lui Samuel?

De fapt, obiecția lui C. Cihodaru pleacă de la o inexactitate, provocată chiar de d-sa, și anume se insinuează și aici, ca și în multe alte părți¹³ că în „barbarii” care atacă regiunea toparhului noi am vedea pe ostașii lui Samuel; în ce ne privește, nu am considerat niciodată că tulburările din ultima decadă a secolului al X-lea din Dobrogea sînt rezultatul unei acțiuni a trupelor lui Samuel¹⁴. Dimpotrivă, noi sîntem încredințați că ofensiva bulgară din Dobrogea anilor 995 a fost efectuată nu de ostașii lui Samuel, ci de forțele conducătorilor locali de la Pliska, Preslav și din alte centre. De altfel, numai așa se explică de ce toparhului îi sînt suficienți doar, aproximativ 300 de ostași spre a înlătura la un moment dat pericolul. O ofensivă a lui Samuel cu propriile lui forțe în aceste părți ar fi avut drept urmare slăbirea fronturilor de sud ale țaratului bulgar, ceea ce, desigur, nu se potrivește cu concepțiile sale tactice și strategice.

După cum se vede, argumentarea lui C. Cihodaru este adeseori, articulată pe știri care nu există sau pe afirmații atribuite pe nedrept unuia sau altuia. Ca atare, nu ne mai surprinde că la un moment dat se vorbește de *pacte încheiate între orașele de la Dunăre și „barbarii”*, ca apoi să se tragă concluzia că „nu se pot admite pacte încheiate de cei care dețineau puterea la Preslav în prima parte a secolului al X-lea sau pacte încheiate de orașele dobrogene cu Samuel și frații săi”¹⁵.

În însemnări însă nu se face nici o mențiune despre existența sau încheierea unor astfel de *pacte*. Autorul a încurcat izvoarele. Atribue

¹¹ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

¹² Spre exemplu, expediția din anul 991 împotriva bulgarilor ne este cunoscută numai prin cronicarii Asohig și Yahya, primul armean, iar al doilea arab.

¹³ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1123, 1126, 1131, 1133 și 1134.

¹⁴ Autorul nu sesizează că noi folosim totdeauna expresiile „bulgarii din nord-estul Bulgariei” sau „bulgarii de la sfîrșitul secolului X” ori „bulgarii din vremea lui Samuel” și niciodată „ostașii” sau „garnizoanele lui Samuel”. Autorul ieșean, socotind că *modul în care am cercetat noi realitatea istorică nu ne-a putut duce la soluții convingătoare (Precizări necesare...*, p. 1128), afirmă că „nu trebuie să ne închipuim că în Bulgaria răsăriteană și în Dobrogea s-au introdus garnizoane de ostași aduși din regiunile apusene ale Bulgariei” (*ibidem*) și că după anul 976 puterea a rămas aici în mîna unor șefi locali. Avem de-a face din nou cu o inexactitate. Noi nu am susținut nicîieri că în Bulgaria de nord-est s-au adus garnizoane din partea de vest a țaratului lui Samuel. În ce ne privește, socotim justă părerea lui C. Cihodaru privind caracterul răzvrătirii din anul 976 și al stăpînirii după această dată în Bulgaria de nord-est; vezi această problemă și la P. N. Petrov, *Востания Петра и Бояна в 976 г. и борьба комитополов с Византией*, în *Byzantinsko-Bulgaria*, I, 1962, p. 126—127.

¹⁵ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1134.

Notei toparhului o știre care poate fi scoasă, cu oarecare bunăvoință, din cronica lui Cedren, știre privind mijlocul secolului al XI-lea¹⁶.

Studiind cu atenție însemnările, cercetătorul ieșean ar fi observat că datarea lor la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea¹⁷ implică anumite riscuri ce dau naștere la multe nedumeriri, dintre care unele au fost deja semnalate¹⁸.

Din Nota toparhului rezultă că supușii acestuia „nu se bucuraseră niciodată de bunăvoința împărătească”¹⁹. Dar locuitorii Dobrogii de la mijlocul secolului al XI-lea nu aveau nici un motiv să se plîngă *de lipsa unei bunăvoințe împărătești*²⁰ atîta timp cît trăiau într-o regiune unde prezența bizantină era extrem de eficientă. Datele arheologice documentează pentru această vreme o puternică circulație a mărfurilor grecești²¹. Pe de altă parte, Cedren ne spune că, spre sfîrșitul celui de-al cincilea deceniu al secolului al XI-lea, în Dobrogea a fost trimis călugărul Eftimie spre a-i creștina pe pecenegii lui Kegen²². Consistența stăpînirii bizantine la Dunărea de jos se reflectă pînă și în împrejurarea că unii dintre katapanii Paristrionului aspiră să ajungă sau chiar ajung împărați (cazul lui Roman Diogene, spre exemplu). Sigiliile descoperite la Dinogetia-Garvăn²³, Păcuiul lui Soare²⁴ și în alte părți constituie o puternică dovadă pentru caracterul trainic și permanent al prezenței bizantine în Dobrogea în tot secolul al XI-lea dar mai ales în prima jumătate a acestuia. În această vreme, „Dristra, sau Dorostolon, era cetatea cea mai puternică de pe linia întărită a Dunării de jos” și „autoritatea sa se extinde asupra tuturor orașelor de pe malul drept al Dunării, unde ședea acum iarăși garnizoanele imperiului”²⁵. Așadar, în deceniile al treilea, al patrulea și al cincilea,

¹⁶ Cedren, II, p. 583–584. La. p. 1 134 C. Cihodaru afirmă că pecenegii „nu se pricepeau încă nici să apere, nici să cucerească orașe care dispuneau de unele fortificații, cum era reședința toparhului ceea ce nu este cazul cu ostașii țarului Samuel”. Afirmatia este inexactă. Din izvoarele arabe știm că pecenegii, încă din prima jumătate a secolului al X-lea, erau meșteri incușiți în cucerirea cetăților (vezi Al-Masudi, *Murudsch II*, 58, 63 ed. De Goeje, în *Bibliotheca geographorum Arabicorum*, vol. VIII, Leyda, 1894, unde se vorbește de incușința pecenegilor în cucerirea orașului Wallandar. Și, bineînțeles, cine era priceput în cucerirea cetăților nu era mai puțin priceput în apărarea lor).

¹⁷ Autorul nu are o atitudine fermă în privința datării Notei, care, după cum se știe, s-a redactat după ce toparhul a fost la Nipru. Cîteodată ni se spune că toparhul se afla la Nipru pe la 9 ianuarie 1051 (*Observații critice...*, p. 267), iar altă dată că el se afla la Nipru pe la mijlocul lunii decembrie 1050 (*ibidem*, p. 270). În ultima sa lucrare se dă o datare mai largă: „În anii 1050–1051” (*Precizări necesare...*, p. 1134).

¹⁸ *Studii*, 2, 1963, p. 501–502.

¹⁹ Leon Diaconul, p. 503.

²⁰ Expresia „bunăvoință împărătească” este, desigur, o metaforă. Prin ea trebuie să înțelegem „administrația bizantină”.

²¹ Vezi rapoartele privind săpăturile de la Dinogetia, Capidava și Păcuiul lui Soare; cf. I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Biserița-Garvăn și Bizanț în sec. X–XII în SCIV*, IV, 1953, 3–4, p. 641–669.

²² Cedren, II, p. 585.

²³ I. Barnea, *op. cit.*, p. 646–649.

²⁴ Idem, *Sigiliile bizantine inedite din Dobrogea*, în SCIV, III, 1960, p. 327–329.

²⁵ N. Bănescu, *Paristrion, un ducat de graniță bizantină în Dobrogea*, în AnD 1931, II, nr. 3, p. 314–315. Veselin Beșevliev, *Откъслечи от прабългарски средновековни надписи от Плиска и Силистра*, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 288–290, publică o inscripție despre refacerea pe vremea lui Constantin al IX-lea, la Silistra, a unei biserici.

chiar în condițiile atacurilor pecenege, nu mai poate fi vorba de *o lipsă a grijii împărătești* față de regiunile de la Dunărea de jos. Dacă relatările toparhului s-ar data la mijlocul secolului al XI-lea, mențiunea despre lipsa „bunăvoinței împărătești” față de supușii din Dobrogea ar fi de neînțeles.

Aceste relatări capătă un sens și o valoare deplină dacă se datează numai în ultima decadă a secolului al X-lea, adică într-o epocă în care, din cauza luptelor interne din imperiu, autoritatea bizantină în Dobrogea era extrem de precară. De altfel, este posibil ca stăpânirea bizantină la Dunărea de jos în ultimul pătrar al secolului al X-lea să se fi exercitat mai ales la adăpostul pecenegilor din regiunile de la nord de gurile Dunării. În atare condiții, supușii toparhului puteau să-și dea seama destul de bine că, în cei aproximativ douăzeci de ani²⁶ cîți s-au scurs între anii 972 (cînd este cucerită Dobrogea de nord) și 992 (cînd se datează notele toparhului grec), *bunăvoința împărătească* a fost ca și inexistentă.

C. Cihodaru ne asigură că „barbarii” erau „pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea, aduși pe teritoriul bizantin de hanii Kegen și Tirach”²⁷. Pe de altă parte, din *Notă* aflăm că barbarii „au meditat cu răutate... să facă ținutul lor pradă mișilor”²⁸. În cazul acesta nu mai poate fi vorba despre pecenegii lui Tirach, cîtă vreme nu există nici o siguranță că ei au avut vreodată „ținutul lor” în Dobrogea, după cum nu poate fi vorba nici despre pecenegii lui Kegen, fie numai și pentru motivul că nu avem vreo dovadă potrivit căreia aceștia ar fi tulburat atunci, în toamna anului 1050, stăpînirea bizantină din Dobrogea²⁹.

În însemnările toparhului se mai spune că barbarii „altă dată... au dobîndit cele mai mari izbînzii, și orașe și popoare li s-au apropiat de bună voie...”³⁰. Prin urmare, se impune întrebarea : cît timp trebuia să se scurgă pentru ca toparhul să poată face aceste aprecieri ? Cel puțin 15—20 de ani ; însă de la venirea pecenegilor lui Kegen³¹ și pînă în anii 1050—1051 (cînd, după opinia lui C. Cihodaru, se redactează *Nota*) nu se încheiaseră nici patru ani ; și atunci, cum mai poate admite cineva că toparhul, vorbind în însemnările sale despre „barbari”, se referă la pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea ?

Datarea propusă de C. Cihodaru este inacceptabilă și din următoarele motive : cronologia evenimentelor, așa cum este stabilită de cercetătorul ieșean, nu se poate concilia cu afirmația că toparhul s-ar fi aflat pe malurile Niprului în jurul datei de 9 ianuarie 1051³². Este limpede că toparhul s-a dus la „stăpînitorul de la nord de Dunăre” (Iaroslav

²⁶ Nu numai patru ani, cum greșit a înțeles C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1124.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Leon Diaconul, p. 501.

²⁹ De fapt, pecenegii lui Kegen au căpătat în anul 1048, în afară de pămînt de lucru, numai trei cetăți : or, din *Notă* reiese că ținutul barbarilor era foarte întins.

³⁰ Leon Diaconul, p. 501.

³¹ De notat, că C. Cihodaru socotește că barbarii nu pot fi alți pecenegi decît cei ai hanului Tirach sau ai hanului Kegen (vezi *Precizări necesare* ..., p. 1124).

³² C. Cihodaru, *Observații critice*..., p. 257.

al Kievului, după părerea autorului)³³ pentru a cere ajutor numai atunci când s-a agravat situația în ținutul lui. Știut fiind că o călătorie pînă la Nipru, efectuată în grabă³⁴, nu dura mai mult de o lună, ar rezulta că toparhul pornise de acasă cel mai devreme la începutul lunii decembrie a anului 1050. Însă plecarea toparhului după ajutor la începutul lunii decembrie 1050 devine un nonsens dacă se admite că „barbarii” erau pecenegii. Aceștia nu mai reprezentau acum (în toamna anului 1050) o *primejdie iminentă* pentru bizantinii din Dobrogea. Sesizînd dificultatea ivită, C. Cihodaru încearcă s-c ocolească prin susținerea că toparhul a pornit după ajutor cînd pericolul peceneg era încă în toiul său, *adică pînă a se da lupta de la Diakene*³⁵; dar această luptă s-a consumat cu mult înainte de 8 iunie 1050³⁶, ceea ce ar însemna, în ipoteza cercetătorului ieșean, că toparhul a plecat prin luna aprilie sau, cel mai tîrziu, în luna mai a anului precedent³⁷. Și iată cum un conducător bizantin, pentru a cere un sprijin grabnic, rătăcește pe drumurile kievene timp de peste un an. Nefirească situație, și cu atît mai nefirească, cu cît un asemenea ajutor, pe vremea aceea, putea fi cerut, mai degrabă bizantinilor decît kievienilor. Întrebarea pe care și-o pune C. Cihodaru „pentru ce în acest an (1050 sau 1051—*P.D.*) toparhul s-a adresat pentru sprijin unui cneaz din Kiev și nu a cerut ajutor katepanului din Dorostolon?” rămîne nerezolvată de vreme ce se afirmă că, „în 1050—1051, nu numai katepanul din Dorostolon, ci chiar împăratul, cu toate forțele militare ale Bizanțului, nu mai era (sic) în stare să-și apere supușii din regiunile dunărene³⁸”. Este limpede că

³³ C. Cihodaru, *Observații critice...*, p. 257. Identificarea „stăpînitorului de la nord de Dunăre” cu Iaroslav este contrazisă însă de realitatea stăpînirii pecenege a regiunilor de dincolo de Dunăre. Din indicațiile *Notei* reiese că acest stăpînitor controla regiunile vecine cu ținutul toparhului; numai așa poate fi interpretată dăruirea unei satrapii funcționarului bizantin. Or, o asemenea dăruire nu poate fi pusă pe seama lui Iaroslav fie numai și pentru motivul că cneazul kievean nu a stăpînit niciodată regiunile din imediata apropiere a Dobrogei. Acestea, la mijlocul secolului al XI-lea, erau sub controlul peceneg. Pe de altă parte, dacă toparhul s-ar fi dus la Iaroslav nu avea de ce să traverseze Niprul, deoarece cneazul rezida la Kiev. C. Cihodaru susține că întîlnirea a avut loc „la una din reședințele pe care marele cneaz le-ar fi avut în regiunile de la răsărit de Nipru” (*Observații critice...*, p. 264). Afirmția, și de data aceasta, este pripit formulată; pînă în momentul de față nu se poate indica nici una din așa-zisele reședințe ale lui Iaroslav, din stînga Niprului.

Dificultatea amintită mai sus se ivește ori de cîte ori se încearcă identificarea „stăpînitorului de la nord de Dunăre” cu vreunul dintre cnezii kievieni. De aceea noi am opinat că prezența toparhului la Nipru, semnalată în primul fragment (vezi *Despre datarea valului...*, p. 1229—1250), nu are nici o legătură cu plecarea acestuia la nord de Dunăre, anunțată în al treilea fragment. De altfel, a doua călătorie trebuie să fi fost cît se poate de scurtă, ceea ce nu s-ar potrivi cu situația cînd stăpînitorul de la nord de Dunăre ar fi fost la un principe kievean. Dacă așa se prezintă situația, se impune legitima întrebare: care a fost ținta călătoriei consemnate în primul fragment? Este posibil ca toparhul să fi fost în Crimeea. Lucrul n-ar fi de mirare dacă se ține seama că între Dobrogea și Crimeea existau legături din vremuri îndepărtate (vezi Constantin Porphyrogenetul, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, 1949, cap. 53, p. 264; cf. P. Ș. Năsturel, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 572).

³⁴ Toparhul ne relatează că întrevăderea cu „stăpînitorul de la nord de Dunăre” a fost cît se poate de scurtă (vezi Leon Diaconul, p. 504). Așadar, el nu a stat acolo multă vreme.

³⁵ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 270.

³⁶ Cedren, II, p. 597—600.

³⁷ C. Cihodaru nu observă însă că o atare soluție intră în conflict cu datarea notelor toparhului, pe care d-sa le plasează în iarna anilor 1050—1051.

³⁸ C. Cihodaru, *Precizări necesare...*, p. 1 134.

răspunsul lui C. Cihodaru nu reflectă situația existentă în Dobrogea la mijlocul secolului al XI-lea. Ceva mai înainte s-a văzut că stăpânirea bizantină în Dobrogea acestor timpuri era destul de trainică. Nici nu se putea să fie altfel câtă vreme flota imperială spinteca apele Dunării³⁹, iar armatele terestre puteau interveni oriunde se ivea un pericol. Că afirmația noastră este în concordanță cu realitatea istorică o dovedește și faptul că, în vara anului 1050 chiar, trupele bizantine pun pe fugă pentru un timp oarecare hoardele pecenenge pătrunse în regiunea de la sud de munții Balcani⁴⁰. Dacă așa se prezintă situația, cine ne mai dă dreptul să vorbim în termeni atât de categorici despre neputința katepanului de Dristra și a împăratului de a-și apăra „supușii din regiunile dunărene”? Evident, numai convergerea dinainte formată că tulburările la care se referă toparhul se datează la mijlocul secolului al XI-lea.

Și pentru că ele s-au consumat în Dobrogea „este exclus ca urmele lor...să nu apară în cercetările întreprinse de arheologi”, afirmă C. Cihodaru⁴¹. Însă o regretabilă lipsă de atenție în folosirea datelor bibliografice⁴² și a celor arheologice⁴³, l-au determinat pe autorul ieșean să ajungă la concluzia că distrugerile de la mijlocul secolului al XI-lea de la Capidava și Dinogetia sînt cauzate tocmăi de aceste tulburări. Este știut însă că ambele așezări suferă distrugeri mai târziu decît data „tulburărilor pecenenge relatate de toparh” (adică în anii 1050—1051, după părerea cercetătorului ieșean). Capidava este devastată în anul 1056⁴⁴, iar Dinogetia după această dată⁴⁵, mai precis, în 1065⁴⁶. Așadar, efortul lui C. Cihodaru

³⁹ Cedren, II, p. 589. Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 644—645.

⁴⁰ Cedren, II, 600—601; vezi V. G. Vasilevski, *Византия и Печенегы* în *Труды* I, Petersburg, 1908, p. 19—20.

⁴¹ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1 124.

⁴² Autorul, pentru a-și susține o afirmație citează la p. 1 124 nota 4, pe autorii unui raport preliminar privind săpăturile de la Dinogetia-Garvăn. Aceștia însă au altă părere decît aceea pe care le-o atribuie C. Cihodaru (vezi notele 45 și 46).

⁴³ Cercetătorul ieșean, după ce trece cu vederea dovezile arheologice privind tulburările din Dobrogea în ultima decadă a secolului al X-lea (vezi *Despre datarea valului...*, p. 1 228, unde se vorbește despre construirea unui zid și de repararea altuia, ambele de la Capidava), ia o greșeală de tipar din articolul nostru—potrivită căreia reiese că viețuirea bizantină de la Dinogetia-Garvăn încetează la mijlocul secolului al XI-lea (adică la fel ca la Capidava) și nu după mijlocul secolului al XII-lea (cum s-a întîmplat în realitate)—drept argument pentru tezele sale. În felul acesta, C. Cihodaru, ajunge să comită o serie de serioase erori în cronologia evenimentelor pe care le discută. Pentru aceste erori însă în bună măsură ne facem noi înșine vinovați, de vreme ce nu ne-am îngrijit ca ele să fie consemnate într-o erată. Dar greșeala de tipar putea fi sesizată ușor, deoarece la locul citat (p. 1 221—1 222) noi vorbim de *întreruperea* vieții (în forme bizantine) și nu de anumite *distrugeri*.

⁴⁴ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958 p. 238.

⁴⁵ I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (sec. X—XII) de la Dinogetia-Garvăn*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, 1954, p. 217.

⁴⁶ *Ibidem*; cf. Eug. Comșa și Gh. Bichir, *Descoperirea de monede și obiecte de podoabă din sec. X—XI de la Garvăn* în *SCN*, III, 1960, p. 240; Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, în *SCIV*, IV, 1954, 1—2 p. 70; Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, M. Chișvasi, P. Diaconu, E. Comșa și Șt. Constantinescu, *Șantierul arheologic de la Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 735. C. Cihodaru, susținînd că Dinogetia a fost distrusă între anii 1048 și 1051, aduce drept sprijin un raport de săpături publicat în *Materiale*, VI, 1959, p. 643. La locul citat se spune că „locuirea în afara cetății încetează *aproximativ* pe la mijlocul

de a-și fundamenta ipoteza cu argumente arheologice se dovedește pînă la urmă a fi inutil.

De altfel, datarea propusă de preopinientul nostru contravine și părerii lui B. Hase, potrivit căreia însemnările toparhului grec au fost scrise la sfîrșitul secolului al X-lea sau începutul secolului al XI-lea.

Plecînd de la precizările lui B. Hase, noi am susținut că *Ncta* toparhului se datează în anii 991—993. După C. Cihodaru însă, „afirmația aceasta este cu totul eronată”, deoarece editorul francez, „referindu-se la examenul paleografic al fragmentelor ne spune că „scriptura est ligata, quam vocant, saec. X aut. XI”. Tocmai pe această monștură se sprijină C. Cihodaru cînd susține „că în loc de a studia însemnările toparhului după ediția făcută de Ch. B. Hase, autorul [P. Diaconu] s-a lăsat înșelat de afirmațiile unuia sau altuia” (s.n.)⁴⁷ și că aceia care plasează Notele la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, invocînd pentru aceasta o pretinsă datare a lui Hase, „au urmărit să inducă în eroare pe cititorii lor ori s-au lăsat induși în eroare” (s.n.).

În ce ne privește, recunoaștem că în citatul semnalat de autorul ieșean B. Hase se referă la *examenul paleografic al fragmentelor*, cu precizarea însă că aici bizantinologul francez subliniază numai una din particularitățile scrierii, și anume că ea este cu *ligatură*, așa cum o reclamă secolele al X-lea sau al XI-lea. Dar același Hase a avut la îndemînă și alte criterii paleografice care l-au obligat să restrîngă datarea însemnărilor toparhului la sfîrșitul secolului al X-lea și, cel mult, începutul secolului al XI-lea. Faptul e consemnat în comentariul lui Hase de la începutul

secolului XI”, ceea ce pentru cercetătorul ieșean, înseamnă anii 1048—1051, deși autorii raportului înțeleg prin *aproximativ la mijlocul secolului al XI-lea* anii 1065 (vezi Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, în *Șanlierul arheologic Garvăn-Dinogelia*, în *Materiale*, VII, p. 588). La Dinogetia nu s-a surprins nicăieri un nivel de distrugere ce poate fi pus în legătură cu tulburările din anii 1048—1051 despre care vorbește Cedren. Este posibil ca aceste tulburări să nu fi cuprins acum regiunile din nord-vestul Dobrogiilor. „Iată ce reiese în mod pregnant din constatările făcute pe baza cercetărilor arheologice”.

⁴⁷ C. Cihodaru (*op. cit.*, p. 1130) scrie: „[Petre Diaconu] ne arată că acestea (însemnările toparhului grec—P.D.) ar fi fost publicate de un oarecare B. Hase (s. n.) în comentariile adăugate la opera lui Leon Diaconul. Oricît ne-am strădui, n-am putut descoperi pînă în prezent această ediție”. Din cele relatate mai departe rezultă că, pînă la urmă, C. Cihodaru reușește să reperiace această ediție. Ea aparține lui Ch. B. Hase, dar faptul că nu-l amintim pe editorul francez decît cu numele de B. Hase și nu cu acel de Ch. B. Hase îl obligă pe autorul ieșean să conchidă că „[Petre Diaconu] a folosit comentariile și textul dat de A. Cazacu în «Revista istorică»” (*ibidem*), fiindcă numai acesta îl citează tot așa pe editorul francez. *Bineînțeles că am folosit comentariile lui A. Cazacu*. Mai mult decît altul, noi ne-am și însușit unele din concluziile acestuia; pe deasupra, recunoaștem că am folosit și „textul dat de A. Cazacu”, comparîndu-l însă cu *propria noastră traducere*. Cît despre învinuirea că nu am luat cunoștință în mod direct de textul editat de Ch. B. Hase, C. Cihodaru trebuia s-o dovedească prin confruntarea traducerilor în opoziție cu versiunea d-sale. D-sa poate să susțină că Ch. B. Hase este citat sub forma B. Hase numai de A. Cazacu și de Petre Diaconu dar nu are cum să eludeze propriile inconsecvențe, care l-au determinat să-l citeze pe editorul francez în altă parte Ch. Hase (vezi *Observații critice*..., p. 266) și nu Ch. B. Hase. Autorului ieșean i-a scăpat din vedere că numele editorului francez este adesea folosit și sub forma de B. Hase chiar de către specialiști în bibliografie (vezi Gy. Moravcsik, *Byzantino-Turcica*, vol. I, 1942, p. 347, capitolul privind bibliografia despre însemnările toparhului grec; vezi de asemenea, și ed. a 2-a, 1958, p. 551); numele acestuia este citat ca atare și în lucrările lui Vasilevski și N. Bănescu, lucrări pe care C. Cihodaru le-a avut la îndemînă.

primului fragment, dar, după cum se vede, și aceasta a scăpat atenției lui C. Cihodaru. Altfel d-sa n-ar mai fi riscat afirmația că „în comentariile editorului francez nu există măcar o simplă aluzie pe care să se poată întemeia o astfel de pretenție” (adică datarea însemnărilor toparhului la sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea — *P.D.*)⁴⁸.

La drept vorbind, nu era nevoie de nici o *aluzie* de vreme ce B. Hase ne spune în modul cel mai direct că fragmentele s-au conservat într-un codice cu scrisori de la sfârșitul secolului al X-lea („...servata in Cod. saec. X. exeuntis...”), iar ceva mai departe precizează că „possessor...litteris minutis perplessisque admodum, nec multo quam Cod. ipse recentioribus folia duo vacua illevit...” (posesorul [toparhul] a acoperit [cu scriere] două foi libere, cu litere mărunte și într-un fel amestecate [litere] *nu cu mult mai recente decât însuși codicele*)⁴⁹.

Ce se poate înțelege din aceste mențiuni decât ceea ce au înțeles toți istoricii pe care-i blamează C. Cihodaru, și anume că B. Hase datează notele toparhului la sfârșitul secolului al X-lea și, cel mult, începutul secolului al XI-lea? Editorul francez era un paleograf de primă mână și, în consecință, nimeni nu are dreptul, pînă nu vor fi găsite însemnările⁵⁰, să-i conteste priceperea.

Întemeindu-se tocmai pe aceste observații, E. Honigmann combate pe cei ce datează evenimentele înainte de sfârșitul secolului al X-lea (spre exemplu în anul 963). În același timp el atrage atenția că notele au fost scrise „nu cu mult mai târziu decât codicele de la sfârșitul secolului al X-lea”, și de aceea, după părerea sa, ele trebuie dateate la începutul secolului al XI-lea (anul 1021)⁵¹.

Dar B. Hase nu s-a mărginit numai la enunțarea acestei datări, ci a și susținut-o prin identificarea evenimentelor relatate de toparh cu acelea din Crimeea consumate în vremea cneazului Vladimir. Or, acesta a domnit între anii 979 și 1015 (adică la sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea)⁵².

Din cele relatate pînă aici reiese cît se poate de limpede că B. Hase a datat fragmentele toparhului între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea)⁵³. În consecință se impune întrebarea : cine se face

⁴⁸ C. Cihodaru, *Precizări necesare...*, p. 1130.

⁴⁹ Leon Diaconul, 496.

⁵⁰ Cînd B. Hase ne spune că scrierea nu este *cu mult mai tîrzie decît codicele* înseși (acest a fiînd de la sfîrșitul secolului al X-lea), înseamnă că notele se datează într-o vreme foarte apropiată de data codicelului.

⁵¹ Însemnările, după publicarea lor de către B. Hase, s-au pierdut și nu au fost găsite nici pînă în ziua de azi.

⁵² Ernest Honigmann, *Studies in slavic Church History in Byzantion*, XVII, 1944—1945, p. 160. Această datare nu poate fi acceptată, deoarece fenomenul astronomic observat de toparh s-a petrecut iarna, în timp ce în anul 1021 el s-a petrecut vara.

⁵³ Este posibil ca mențiunea „scriptura est ligata, quam vocant, saec. X aut XI” să se refere tot la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea, de vreme ce ea urmează după această frază : „Rem in Chersoneso Taurico geri declarat mentio Clematum 258 B. facta”, iar ceva mai înainte (p. 496) se precizează că este vorba de Chersonesul din vremea lui Vladimir (haec est illa Chersonis a Wladimiro Magno occupato quam Annal. 105 B. version Scher. a. Christi 988 accidisse auctor est).

vinovat de inducerea în eroare a cititorilor? Evident, aceia care *nu au studiat cu atenție fragmentele toparhului după ediția lui Ch. B. Hase*.

Cercetătorul ieșean se face vinovat aici nu numai de necercetarea cu atenție a însemnărilor toparhului și a comentariilor lui B. Hase, dar și (mai ales) pentru încercarea de a arunca o umbră de neîncredere asupra competenței istoricilor care au studiat această problemă.

La capătul acestei analize ajungem la concluzia că autorul ieșean „a cheltuit multă muncă spre a-și susține punctele de vedere, dar cu toate acestea se poate recunoaște că argumentele folosite... nu numai că nu rezistă unei critici atente, ci, mai mult, se întorc împotriva tezei susținute de d-sa”.

PETRE DIACONU

СНОВА О ДАТИРОВКЕ КАМЕННОГО ВАЛІА В ДОБРУДЖЕ И ЗАМЕТКЕ ГРЕЧЕСКОГО ТОПАРХА

(Часть II)

РЕЗЮМЕ

Автор доказывает, что *Заметку* греческого топарха — в которой говорится о политических и военных отношениях в северной Добрудже в конце X века — также нужно датировать концом X века или, самое позднее, началом следующего столетия.

В *Заметке* упоминаются «варвары», напавшие на область топарха. Автор присоединяется к мнению, что этими «варвами» являются болгары времени царя Самуила. Чтобы устранить «варварскую» опасность, топарх вынужден обратиться за помощью к одному из вождей, правивших на севере от Дуная. В данной работе автор утверждает, что в конце X века этим правителем мог быть скорее печенежский хан, чем киевский князь.

В заключительной части автор отвергает датировку *Заметки* греческого топарха, предложенную К. Чиходару, по мнению которого события, описываемые в *Заметке*, произошли в середине XI века, а «варварами» являются печенеги. Автор приводит ряд данных, опровергающих как датировку, предложенную К. Чиходару, так и его утверждение относительно этнической принадлежности варваров, описанных в *Заметке*.

DE NOUVEAU SUR LA DATATION DU VALLUM EN PIERRE DE LA DOBROGEA ET LA NOTE DU TOPARQUE GREC

(IIe partie)

RÉSUMÉ

L'auteur démontre que la *Note* du toparque grec — concernant les réalités politiques et militaires de la Dobrogea de nord à la fin du Xe siècle — date elle aussi de la fin du Xe siècle, ou tout au plus du début du siècle suivant.

Dans la *Note* on parle de certains « barbares » qui attaquent la province du toparque. L'auteur se rallie à l'opinion selon laquelle ces « barbares » ne seraient que les Bulgares du temps du tzar Samuel. Pour écarter le péril « barbare » le toparque se voit obligé de solliciter le secours d'un souverain du nord du Danube. L'auteur soutient qu'à la fin du Xe siècle ce souverain serait plutôt un khan petchenègue qu'un prince de Kiev.

Dans la partie finale de l'article, l'auteur s'oppose à la datation proposée par C. Cihodaru, pour la *Note* du toparque grec, ce dernier affirmant que les événements décrits dans cet ouvrage devraient se placer au milieu du XIe siècle et que les « barbares » en cause ne seraient que les Petchenègues.

A l'appui de sa thèse, l'auteur soumet au lecteur toute une série de données et de preuves venant à infirmer l'ancienne datation de C. Cihodaru, ainsi que l'identification de ces « barbares » aux Petchenègues.